

**Рабочая программа учебного предмета
«Родная (чеченская) литература»
(5 класс)**

Обязательная часть учебного плана.

Предметная область: Родной язык и родная литература.

Кхеторан кехат

Нохчийн мотт – нохчийн къоман мотт а, Нохчийн Республикин пачхьалкхан мотт а бу, цу бахьано хьелаш кхуллу цуьнан Галашбаран а, кхиоран эшар. 5-9 классашкахь «Ненан мотт а, ненан меттан литература а» предметан декъахь хьобхуш йу ненан (нохчийн) меттан литература санна, иза хьажийна йу дешархойн интеллектуале-довзаран, коммуникативе, исбаьхьаллин-эстетикин похІмаш кхио а, коьрта гІиллакхе-этикин кхетам кхолла а, личностана нохчийн къоман культура марзйан а.

«Ненан (нохчийн) меттан литература» предмет – иза беран интеллектуале а, гІиллакхе-этикин а кхиаран тІегІа къастаден гуманитарни дешарх коьрта предмет йу. Литературин дешаро аьтто бо йешаран маъІна а девзаш, литература Іаморо шегяхь къонахчун амал кхиайой а хууш, шен дуьненхьежамна дашца а, йозанца а бух бало а хууш, адамца а, йукъараллица а йаза хууш йолу кхетаме личность кхио.

Программо чулоцу кхеторан кехат а, предмет карайерзоран кхочушдан лору жамІаш а, предметан чулацам а, программин хІора дакъа карадерзо билгалдаьхначу сахьташца йолу тематикин планировани а, урокал араьхарчу гІуллакхдаран план а.

Карара программа бух хилла лаьтта авторийн дешаран программаш хІиторехь а, «Ненан (нохчийн) меттан литература» дешаран предмет хьобхучу ненан (нохчийн) меттан а, литературин а хьехархойн белхан программа хІотторехь а. Авторийн а, белхан программаш хІитточара а хьехаран материал къепе йалорехь и Іамо раж къасто а, дакъойн а, теманийн а сахьташ дІасхьадекъа а шен некъ кховдо а мега.

«НЕНАН (НОХЧИЙН) МЕТТАН ЛИТЕРАТУРА» ДЕШАРАН ПРЕДМЕТАН ЙУКЪАРА ХАРАКТЕРИСТИКА

Литература уггаре эвсаре гІирс бу шен кхачаме стаг хила (ша шен кхето, ша шен кхио), гонахьарчу хиламийн хьелашца тарвала, иштта кхоллараллин жигараллин стимулятор а йу.

Ненан меттан литература Іаморо дІалоцу личность кхиоран процесехь коьрта меттиг, иштта Іаморо аьтто бо цуьнгахь къонахалла, гІиллакхе амал, кхоллараллин похІма кхиорехь, нохчийн халкъан дахаран философи йовзарехь а, карайерзорехь а, иштта доккха гІо до къоначу тІаьхьене къоман исторически зераш дІакховдорехь а. Билгал йолу Галашонаш кхочушйаран дешаран материал вовшахтоьхна гуманизман критерешца, исбаьхьаллин а, довзаран а мехаллашца, пайдаэцархьама тІекхача йиш хиларца, актуале

хиларца, поликультурица, ламасталлин классика а, вайзаманан литература а цхъаьнайарца, тематикин а, жанрийн тайпа башх-башха хиларца догӀуш ма-хиллара.

«Ненан (нохчийн) меттан литература» предмет Іаморо таронаш кхуллу дешархочун дешнийн база шорйан, церан къамелан культура, коммуникативни а, тайп-тайпана культурийн компетенцеш а кхио.

«Ненан (нохчийн) меттан литература» курсан чулацам хъажийна бу дешархойн нохчийн литературин хъашташ кхочушдан, уьш нохчийн къоман культурина тӀекхиарехъ а, шеца иза Іалашйарехъ а ша-тайпана эстетикин гӀирсаш хиларе терра.

Дешархошна дешар Іамор коьрта долчу декъана оьрсийн маттахъ дӀахьучу йукъардешаран учрежденешкахъ ненан мотт санна нохчийн мотт Іаморехъ, нохчийн литература – иза дешаран предмет йу, нохчийн къоман исторех а, культурех а, ламастех а хаарш схъаэца а, довза а таро луш, иштта иза культурин ша-тайпана йаздархочун кхолларалла толлуш долу дакъа ду, кхечу кепара аьлча, шеца цхъаьна эстетикин гӀуллакхдар а долу, йозанан къамелан гӀуллакхдар ду; нохчийн литература тӀехъажийна йу Іилманан агӀонхъара дуьне довзарна а, иштта дешнийн кхоллараллин говзарийн мотт бовзарна а, йешаран культурин йукъара башхаллаш карайерзорна а, литературин говзарех кхетарна а, дашца шен амал билгалйаккхарна а, иза, исбаьхьаллин литературас ша-тайпанчу маттахъ дуьйций хайтарх кхетам кхолла а, ткъа литературин мотт йукъарчу меттан шолгӀа система санна бу, цо кхуллу личностан синхаамийн дакъа, цуьнгахъ ойланца хӀуманан кеп хӀотто а, ассоциаци йало а, логически ойла йан а, дешаран предмет хъажийна йу оцу дешаран предметехула кхочушхуьлу тӀаьхьенера тӀаьхьене нохчийн, оьрсийн, дуьненан культурийн оьздангаллин а, эстетикин а ламасташ дӀакховдор.

«НЕНАН (НОХЧИЙН) МЕТТАН ЛИТЕРАТУРА» ДЕШАРАН ПРЕДМЕТ ІАМОРАН ІАЛАШОНАШ

«Ненан (нохчийн) меттан литература» предмет Іаморо кхочушйан йеза рогӀера Іалашонаш:

- нохчийн литературехъ эстетикин агӀонхъара кхеташ болу гуманистически дуьненхьежам, Россин йукъара гражданинан кхетам а, къоман синкхетам а, патриотан дог-ойла а йолуш, дукха къаьмнаш долчу Россин халкъех шен халкъ хиларх дозалла а хеташ йолу амал личностехъ кхиор.

- нохчийн литература йовза лааран дог дар кхоллар, нохчийн къоман ширачу заманера схъайогӀу культура мехалла хетар кхиор, дешархо шен къоман мотт а, культура а Іаморан кха тӀе ваккхар, къоман культурин тӀаьхьалонна йукъавалор.

- къоначу тӀаьхьенехъ дӀайахначуй, карарчуй, йогӀур йолчуй заманийн

уьйр ларйан йезаш хиларан кхетам кхиор а, нохчийн къоман культура ларйарехь жобпалле хилар кхоллар;

- дукха къаьмнаш долчу Россин пачхьалкхехь личностана кхиаме социализаци а, ша шегдахь стогалла кхиорна оьшу интеллектуале а, кхоллараллин а таронаш кхийайар.

«Ненан (нохчийн) меттан литература» дешаран предмет тӀехъажийна роґера хьесапаш кхочушдан:

- тӀаьхьенера тӀаьхьене историко-культурни, оьздангаллин, гӀиллакхийн мехаллаш дӀакховдоран хьокьехь ненан меттан нохчийн литературин маӀнех кхетар;

- ненан меттан нохчийн литературин историца йолу уьйр къастор, нохчийн литературехь йолу къоман ша-тайпана синьоьздангаллин а, материални а нохчийн къоман культурин исбаьхьаллин шорталлех кхетам кхоллар;

- Россин Федерацин кхидолчу къаьмнийн литературин контекстехь нохчийн литература а кхуьу хилам санна цунах хаарш эцар; уьш вовшийн эр;

- нохчийн литературина бухе диллина культурин а, оьздангаллин а маӀна билгалдаккхар; йешначун хьокьехь мах хадош а, шена хетарг олуш а барта а, йозанца а къамел дан хаар;

- Ӏер-дахарехь а, дешаран процессехь а нохчийн литературех пайдаэца хаар кхоллар;

- шен мукьачу хенахь йешарна ханна план хӀоттор, нохчийн маттахь шена хазахета йешаран говзарш мехала хетар къастор а, бух балор а;

- нохчийн литературин говзарш системехь йешарца дуьне довза а, дуьненахь ша дӀалоцу меттиг къасто а, адаман а, йукьараллин а йукьаметтигаллин гармонизаци латторан а хьашташ кхоллар;

- хаамийн хьостанашца болх бан хаар кхиор, Интернетера а, иштта кхийолчу хьостанашкара хаамашна презентаци йар а, кечйар а.

ХЪЕХАРАН ПЛАНЕХЬ «НЕНАН (НОХЧИЙН) МЕТТАН ЛИТЕРАТУРА» ДЕШАРАН ПРЕДМЕТАН МЕТТИГ

Кобртачу йукьарчу дешаран Федеральни пачхьалкхан дешаран стандартаца догӀуш, «Ненан (нохчийн) меттан литература» дешаран предмет йукьайоьду «Ненан мотт а, литература а» предметни областана, Ӏамо декхарийлахь долу предмет а йу.

Дешаран хьесапца 5 классехь нохчийн меттан литература Ӏаморна билгалдаькхина 68 сахьт (кӀиранахь – 2 сахьт).

«НЕНАН (НОХЧИЙН) МЕТТАН ЛИТЕРАТУРА» ДЕШАРАН ПРЕДМЕТАН ЧУЛАЦАМ

Дешаран предметан чулацамо шена йукьалоцу литературин говзарийн а, церан авторийн а гайтар, иштта тематикин блокаш а: «Халкъан барта

кхолларалла», «Нохчийн йаздархойн говзарш», «Кхечу къаьмнийн литература».

5 КЛАСС

ТЕМАТИКИН БЛОКАШ

Халкъан барта кхолларалла

Нохчийн халкъан туьйранаш:

«Кхо ваша».

«Тамашийна олхазар».

«Кхо ваша а, саьрмик».

«Добьшуш хилла кIант».

«Барзо Iахарца мохк къовсар».

Фольклоран кегий жанраш: кицанаш, хIетал-металш.

Нохчийн йаздархойн говзарш

Литературин туьйранаш

Б. Саидов «Майра кIант Сулима» (дацдина).

М. Мусаев «ЦIен маьхьси».

С. Гацаев «Чкъоьрдиг» (дацдина).

А. Исмаилов «Бирдолаг».

XX бIешаран литература

С. Бадуев. «Зайнди».

М. Мамакаев. «Баппа».

И. Мамакаев. «Садаьржаш».

М. Сулаев. «Ламанан хи».

И. Гайсултанов. «Кегий йийсарш» («Александр Чеченский» повесть йукъара дакъа).

А. Сулейманов. Стихотворени «Борз ю угIуш».

Х. Саракаев. «Баьпкан чкъуьйриг».

Окуев Ш. «Лаьмнашкахь суьйре». («Лаьттан дай» гулар йукъара).

И. Ахмадов. «Къонахалла».

Ш. Арсанукаев. «Баьпкан юьхк».

Д. Кагерманов. «ДоттагIалла».

Х. Сатуев. «Лаьмнийн къоналла».

Ж. Махмаев. «Буьйсанан гIулчаш».

В.-Хь. Амаев. «Малх чубаре хьоьжура иза».

Дикаев М. «БIаьстенан аматаш».

Берийн журнал «СтелаIад»: журналан специфика, жанраш, рубрикаш, тексташца болх бар.

XXI бешаран литература

Ш. Рашидов. «Нана-Нохчийчоь».
М. Бексултанов. «Ца кхетта хестор».
А.-Хь. Хатуев. «Нохчийн мотт».
С. Мусаев. Рассказ «Хьайбанан чам».
М. Ахмадов. «Ушурма волчоь, хьошалгӀахь».

Кхечу къаьмнийн литература

М. Лермонтов «Кавказ» (гочийнарг Сулаев М.).

«НЕНАН (НОХЧИЙН) МЕТТАН ЛИТЕРАТУРА» ДЕШАРАН ПРЕДМЕТ КАРАЙЕРЗОРАН КХОЧУШДАН ЛОРУ ЖАМІАШ

Коьртачу школахь «Ненан (нохчийн) меттан литература» дешаран предмет Ӏамор хьажийна ду дешархой роӀера личностни а, метапредметни а, предметни жамӀашка кхачарна.

ЛИЧНОСТНИ ЖАМІАШ

«Ненан (нохчийн) меттан литература» предметан белхан программин личностни жамӀаш коьртачу йукьарчу дешаран тӀегӀанехь кхочушхуьлу дешаран а, кхетош-кхиоран а болх дешаран организацехь цхьаьна дӀабахьарца. Болх дӀабахьар кхочушдо Россин социокультурни а, синьӀоздангаллин а ламасталлин мехаллашца догӀуш ма-хиллара. И мехаллаш йукьараллин бакьонаша къобалйина тӀе а эцна, цара аьтто бо шен дуьне довзар а, ша шен кхетош-кхиор а лакхадаккхарехь.

«Ненан (нохчийн) меттан литература» предметан белхан программа карайерзоран личностни жамӀаш коьртачу йукьарчу дешаран тӀегӀанехь декхарийлахь ду дешархошна, дикачу мехаллах пайда а оьцуш, куьйгалла а хилла дӀахӀитта, шайн гӀуллакхдарехь гулдина зераш шордан а, церан буха тӀехь кхетош-кхиоран гӀуллакхдаран хьежамаш кхолла а, цу йукьахь кху декьахь а:

- **гражданалла кхетош-кхиоран:**

гражданинан декхарш а, цуьнан бакьонаш а кхочушйан кийча хилар, бакьонаш а, машар а, кхечу адаман законан бакьонаш ларар; доьзалан, йукьарчу коьртачу дешаран программаш кхочушйечу дешаран организацин, меттигерчу йукьараллин, хьомсарчу мехкан, пачхьалкхан дахарехь жигара дакъалацар; цхьана а кепара эсктремизм, дискриминаци тӀецалацар; адаман дахарехь тайп-тайпана социале институташа дӀалоцу меттигах кхеташ хилар; гражданинан коьртачу бакьонех, машарх, декхарх лаьцна хьежам хилар,

социале нормаш а, личностни йукъаметтигаллин бакъонаш а йовзар; коррупцина дуьхьало йан кийча хилар; тайп-тайпана г'уллакхдар нахаца цхъана дан хууш хилар, дешархойн шаьш дечу урхаллехь дакъалаца кийча хилар, гуманитарни г'уллакхаллехь (волонтералла, нахана г'ю дар,) дакъа лоцуш хилар а.

- **патриотийн кхетош-кхиоран:**

дуккха а къаьмнаш долчу йукъараллехь Россин гражданин хилар дозалла хетар, ненан мотт Тамор, Россин Федерацин а, шен къоман а, Россин къаьмнийн а истори, культура йовза лууш хилар, шен Даймехкан мехаллаш доккха х'ума хеташ хилар: Илманан, искусствон, спортан, технологин, т'еман а, белхан а хьуьнарш мехала хетар; Россин символаш, пачхьалкхан деза денош, исторически а, Таламан т'аьхьалонаш, памятникаш, хьомечу пачхьалкхехь дехачу къаьмнийн ламасташ ларар. синъобздангаллин кхетош-кхиор: синмехаллаш харжа обшучохь а, обздангалла харжа эшар нисделлачу хьолехь а нийса харжам бар, шен леларан нийса мах хадо хаар а, нехан леларан мах хадо хаар а, харц леларшна резацахилар; личность индивидаца а, йукъараллица а маьрша, жобпалле хилар.

- **синъобздангаллин кхетош-кхиоран:**

искусствон башх-башха тайпанаш а, шен къоман а, кхечу къаьмнийн а ламасташна, кхоллараллина а битаме хилар, искусствон синхааме т'елаткъамах кхеташ хилар, исбаьхьа культура ладаме хетар, Даймехкан а, дуьненан искусствон мехаллехь кхеташ хилар, этносийн культурун ламасташ а, халкъан кхолларалла а маь'не хетар, тайп-тайпанчу искусствошкахь шен меттиг каро хьажар а.

- **физически кхетош-кхиоран, могошаллин культура а, синхаамийн хьал а кхиоран:**

дахаран мехаллехь кхетар, шен могошалла ларйар, могошалла ларйеш дахар нисдар (пайде х'ума йаар, гигиена ларйар, сада'аран а, белхан а хенан раж ларйар, спорте лелаш йа физкультура йеш хилар); вуон х'уманаш лелор дитар (къаьркъа малар, наркотикаш лелор, тонка озар), иштта кхийолу дег'ан а, синан а могошалла талхош йолу х'уманаш целелор; кхерамазаллин бакъонаш ларйар, иштта интернет-машанашкахь а кхерамазаллин бакъонаш ларйар, стресс хила тарлун хьелашна марзвалар, хийцалучу социале а, хаамийн а, Таламан а хьелашна а кийча хилар, иштта цу хьокъехь шен дахаран зерех пайда а обцуш, кхин д'а а шен Талашонашка д'аэхар; шена а, кхечарна а бехк билла сиха цавалар; шен синхаамаш шегяхь сацо хаар, кхечеран синхаамийн хьолах кхетар;

стаг гАлат волуш хуьлуш хилар хаар а, шен гАлаташ тЕлаца хаар, уьш нисдан деза хьажа везар.

- **кьинхьегаме кхетош-кхиоран:**

хьалхахИттийна декьарш кхочушдан Iалашонца жигара дакъалацар (добзалехь, гАлин, кЮштан йукьардешаран дешаран организацехь), йукьараллин а, технологически а гУллакх а, болх а дIаболо, дIахЮотто хаар, тайп-тайпана гУллакхаллин план хЮотто а, иза кхочушйан а Iамар, тайп-тайпана кьинхьегаман корматаллаш Iамор, корматаллин йукьараллехь дIатарвала, ваза.

- **экологин кхетош-кхиоран:**

йукьараллин а, Iаламан а, Iилманийн а хааршна тЕ а тевжаш, гонахьарчу Iаламан хьокьехь хьалхахЮьттү хьесапаш кхочушдан, гонахьарчу Iаламан пайдехь хин долу гУллакхаш дIадахьа план хЮоттор, экологин культурин тЕгIа лакхадаккхар, экологин кIорггера проблемаш йовзар, уьш кхочушйан некьаш лахар, гонахьара Iалам бехдийр долу белхашна дуьхьал жигара дакъалацар, Iаламан, технологин, йукьараллин йукьарлехь зIе латтош волу гражданинан маьIна довзар, экологин хьежамашна лерина гУллакхаллехь жигара дакъалацар.

- **Iилманан мехаллех кхетам:**

вайзаманан Iилманан системехь адам а, Iалам а, йукьаралла а кхиар толлучу хьежамашна тЕ а тевжаш, адаман Iаламца а, йукьараллица а йолу зIенаш а, дуьне довзаран гIирс санна меттан а, йешаран а культура карайерзор, талламаш бар Iамар, талламийн зерийн ойла йар, талламаш ша а, коллективана а йукьахь дIабахьар.

Йукьараллин а, Iаламан а хийцалучу хьелашна дешархо марзварехь кхачойеш йолу личностни жамIаш:

Добшучара йукьараллин зераш карадерзор, шен хене хьаьжжана йукьараллехь леларан бакьонаш, норманаш, йукьараллин дахаран кепаш, тобанашкахь, йукьараллашкахь а, цу хьокьехь добзалехь нийса леларан коьрта йукьараллин меттиг къасто хаар;

билгалдоцу хьелашкахь, кхечеран зерашна, хааршна виллина хиларца добшучаьргахь зIе латторан хьуьнар хилар;

билгалдоцу хьелашкахь, шен компетенци тЕгIа лакхадаккхаран хьуьнар кхиор, ткьа иза кхочушдалур ду практически гУллакхехула а, цуьнца цхьаьна кхечу адамашка а хьобжуш Iамар, церан керлачу хааршна тIекхиар;

васташ билгалдахар а, уьш вовшахьэр, керла хаарш карадерзор, цуьнца цхьаьна идейн, кхетамийн формулировка йан хаар, объектех, хиламех гипотезаш кхолла хууш хилар, шен хаарийн дефицитех кхетар, шен

компетенцин тІегІа довзар, шен кхиаран план хІотто хаар;

коьртачу кхетамех, терминех, чІагІделлачу кхиаран концепци декъехъ болчу кхетамех оьшург къасто хаар;

Іаламца, йукъараллин, экономикакин йукъаметтиган анализ йар, и йукъаметтигаш къастор;

гонахъарчу Іаламан бечу тІеІаткъамна чот а йеш, Іалашонашна тІекхочуш а, декхарш кхочушдеш а, шен гІуллакхийн, белхийн мах хадо хаар;

дешархошкахъ стрессийн ситуацешкахъ боха ца боха Іамор, хуьлучу хийцамийн а, церан тІаьхъенех нийса мах хадо Іамор, стрессийн ситуацешна дуьхъало йан йезаш хилар, стрессийн ситуацин мах хадо хаар, йуьхъарлаьцна гІуллакхашна, хъелашка хъаьжжина, корректировка йан хаар, йуьхъарлаьцначу гІуллакхехъ кхиамаш ца хилахъ а, воха а ца вухуш, кийча хилар.

МЕТАПРЕДМЕТНИ ЖАМІАШ

Дешаран универсальни довзаран дараш карадерзор:

Коьрта маьІнийн дараш:

объектийн (хиламийн) билгалйолу билгалонаш Іорайахар а, къастор;

классификацин ладам боллу билгалонаш а билгалйаха, йечу анализан жамІ даран а, дустаран а. критерешна а бух бало;

хьалха хІиттийнчу декхаршка хъаьжжана, къастайечу факташкахъ хила догІурш а, бІостанехъ дерг а билгалдаккха, тергоне эцнарш гайтийта а, хила догІурш а, бІостанехъ дерг а Іорадаккхаран критереш йало;

хьалхахІоттийнчу декхарна оьшучу хаамийн дефециташ къастор;

хиламаш а, процессаш а Іаморехъ бахъанин-талламан уьйраш къастор, дедуктивни а, индуктивни а ойланехъ сецначарах пайда а оьцуш жамІ дар, аналогига догІуш ойланехъ сецначун жамІ дар, вовшашца уьйр йолчарах гипотезийн формулировка йар;

дешаран шардаран кхочушдан шен лаамехъ некъ лахар (масех вариант вовшаш йустар, уггаре гІолехъ йерг харжархъама).

Бухера талламан дараш:

довзаран талламан гІирс санна хаттарех пайдаэцар;

догІуш доллу хаттарш хІиттор, шен лаамехъ лобхучу хаамашна жоп лахар;

шена хетачух лаьцна гипотезин формулировка йар, шен хетачун аргументаци йалор;

ша хІоттийнчу планаца талламаш бар, чолхе йоцу эксперимент дІайахъар, талламан объектан башхаллаш билгалйахар, объектийн йукъара бахъанин-талламан уьйраш къастор.

Таллам барехъ (экспериментехъ) схъахиллачу хаамийн бакъхиларх пайдэцаран

мах хадор;

дҮабәхьнәчү талламийн хилләчү зерийн жамҮийн ша формулировка йар, хилләчү жамҮийн бакъхиларан мах хадоран гҮирс бевзаш хилар;

процессаш, хиламаш, церан тҮабьхьалонна хила тарлүчү кхиаран прогноз йар, иштгачү а, царах терачү ситуацешкахь шен хетарг кьасто, керләчү хьелашкахь а, контекстехь а церан кхиаран хетарг хьалха татар.

Информацица болх бар:

хьалха хҮиттийна дешаран декхарш а, тҮейихкина критереш а кхочушйан хьостанашкара информаци, хаам лохуш тайп-тайпана некъех, гҮирсех пайдаэца, харжа, анализ йан, системизаци йан, башх-башха информацийн тайпанийн, гайтаран кепийн интерпретаци йан, цхьабна йогҮу аргументаш лаха (цхьа верси, идей бакъйеш йа харцйеш), шен лаамехь информаци дҮагайта йогҮуш йоллу кеп харжа, чолхе йоцүчү схемашца, диаграммашца, йа кхечү кепара графикица кхочушдечү шардаран иллюстраци йан;

хьехархоша кьастийнчү критерешца, йа шен лаамца формулировка йина информаци тешаме хилар кьасто; информаци эвсаре дагахь латто а, системизаци йан а.

Дешаран универсале, коммуникативе дараиш карадерзор:

Кьамел дар: хетачух кхета а, хетачун формулировка йан, Іалашоне а, кьамел даран хьелашка хьабжжана, эмоцеш гайтар, шена хетарг барта аларца а, йозанан тексташкахь а дҮагайта, кьамел даран невербале гҮирсаш бовза, социале билгалонийн маьҮнех кхетар, Іотбаккхаме хьелаш кхуллу таронаш йовза, Іотбаккхамаш кҮадбан, бартбан, кхечеран Іалашонех кхеташ хила, шеца кьамел дечуьнца ларам хила, обздачу кепехь шена нийса цахетачун формулировка йар, кьамел дечү йукьана догҮуш долу хаттарш хҮиттор, шен лаамехь кьамел даран формат харжа, аудиторин башхалле хьабжжана, кьамелана презентаци йан, цуьнга хьабжжана барта а, йозанан а текстийн гайтаран материал хҮоттор.

Шен лаамехь гҮуллакх дҮадахьар: билггал йолу проблема кхочушйеш болх ша беш а, йа тобанна йукьахь беш а гҮолехь долчух кхета а, пайдаэца а, хьалха хҮоттийна Іалашо кхочушйарехь тобанца кхочушйан йезаш хиларан бух бало, цхьабна дечү гҮуллакхан Іалашо тҮеэца, и кхочушйан дараиш тобанца билгалдаха, шайна йукьахь болх дҮасхьабекья, бартбан, процесс а, жамҮаш а дийцаре дан, масех адамна хетачун йукьара маьҮна даккха, куьйгалла дан кийча хила, тҮедилларш кхочушдан, муьтҮахь хила, цхьабна бечү белхан дҮахҮоттаран план хҮотто, цу балха йукьахь хҮораннан меттиг кьасто, белхан Іалашонаш вовшашна йукьахь, хҮораннан тароне хьабжжана, дҮасхьайекья, тобанан декъашхошца белхан Іалашонаш йийцаре йан, шен белхан дакья кхочушдан, ша бинчү белхан мехалла кьасто, белхан йуьхьца кхочушхилла

долу жамІ дуста, белхан жобпалле дакъа схъаэца, тобанна хьалха жоп дала кийча хила.

Дешаран универсале, регулятивне дараиш карадерзор:

Ша шен къепе хІоттор: дахаран а, дешаран а хьелашкахъ нислун проблемаш къасто, сацам тІелоцуш тайп-тайпана некъаш билгалбаха, шардар кхочушдан шен лаамехъ алгоритм харжа, дешаран шардар кхочушдан некъ харжа, ша кхийдайечу вариантшна аргументацеш йало, Іамочу объектх хиъначу керлачу хаарийн хьесап а деш, кхийдайечу алгоритмана корректировка йан, харжам бан, бинчу сацамна жобпалле хила.

Ша шен терго латтор: ша шена терго латторан некъаш карадерзо, ша шена мотиваци йан, хьолана богІуш боллу мах хадо, хьал хийца план кховдо, дешаран шардар кхочушдеш, халонийн контекст лара а, халонашна сема хила, хийцалучу хьелашка хьаъжжана, шен сацамна адаптаци йан, кхочушхиллачу (кхочуш ца хиллачу) жамІийн бахъанаш кхето хаа, хиллачу зерийн мах хадо, хиллачу хьолехъ пайде дерг къасто, керлачу хьелашка хьаъжжана, гІуллакхаллин йукъа коррективаш йало, гІалаташ къасто, Іалашонан а, хьолан а жамІца богІу мах хадо.

Эмоциале интеллект: шен а, кхечеран а эмоцеш къасто а, йийца а, царна урхалла дан, эмоцеш билгалйаха, эмоцеш хиларан бахъанин анализ йан, ша кхечу стеган метта хІотто, кхечун бахъанех, Іалашонах кхета, эмоцеш гайтаран некъан урхалла дан.

Шех а, кхечарах а кхетар: кхечу стагах кхета, цуънан хетачун ойла йан, гІалат вала / йала шен бакъо хила, изза бакъо кхечун йуйла хаа, ша долу хІума тергонехъ латто йиш йоций хаа.

ПРЕДМЕТАН ЖАМІАШ

«Ненан меттан (нохчийн) литература» дешаран предметехула йолчу герггарчу белхан программа карайерзоран предметан жамІаша гайта деза:

- 1) кхин дІа шен кхиарехъ ненан меттан литература йешаран а, Іаморан а ладамаллех кхетар; хІокху дуънен чохъ ша вовзаран а, дуънедовзаран а гІирс санна систематически йешар оьшуш хиларан хьашташ кхоллар, адаман а, йукъараллин а йукъаметтиг тайар, массо а агІор диалог йар;
- 2) ненан меттан литература халкъан къоман-культурин коьрта мехаллех цхьа мехалла хиларх, дахар довзаран шатайпа некъ хиларх кхетар;
- 3) культурин самоидентификаци латтор, шен къоман культурин тоьлла говзарш Іаморан буха тІехъ ненан мотт Іаморан коммуникативни-эстетикин таронех кхетар;

4) шена хетарг аргументашца дӀаала а, говзачу дашца барта а, тайп-тайпанчу жанрашкахь йозанца а, оздангаллех вуьззина квалифицированни дешархо кхиор, цуьнгахь, хӀуманан хьесап доккхуш, къамел дан Ӏамор, йешнарг йийцаре йечохь дакъалацар, шен йешаран мукъачу хенан план хӀоттор;

5) тайп-тайпана этнокультурин ламасташ гойтуьйту литературин исбаьхьаллин говзарех кхетар Ӏамо кхиор;

6) Ӏилманан а, гӀуллакхан а, публицистикин а литературех исбаьхьаллин литературин башхаллаш къасто Ӏамар, йешначун критически мах хадо а, анализ а говзалла кхоллар, литературин говзарехь гайтина дахаран исбаьхьаллин дуьненах кхетар;

ЖамӀ: доьшуш верг кхета йешаран маьӀналлех а, ладамаллех а, йешарна а марзло, тайп-тайпана говзарш йешаран зедалар хуьлу.

Нохчийн литература халкъан къоман-культурин коьрта мехаллех цъа мехалла хиларх, дахар довзаран ша-тайпа некъ хиларх кхетар;

ЖамӀ: доьшуш верг кхеташ хуьлу нохчийн литературехь къаьста нохчийн къоман менталитет, цуьнан истори, дуьненах кхетар, литературо адаман дахаран оьшу коьрта маьӀнаш довзуйтий а.

Нохчийн фольклоран а, кхечу халкъийн фольклоран а, XX бӀешаран нохчийн йаздархойн, XXI бӀешаран йуьххьерчу йаздархойн литературин а, Россин халкъийн литературин а Ӏамийнчу говзарийн коьртачу проблемах кхетар, литературин вастех кхетар, эстетически хьежам кхоллар, литературин исбаьхьаллин васташ кхуллуш долчу меттан гайтаран гӀирсаш бевзаш хилар, оздангаллехь ша къастор, Россин халкъан культурин говзарийн а, нохчийн халкъан культурин а, дуьненан кхечу къаьмнийн, дуьненан культурин а говзарш Ӏаморехь нохчийн меттан таронаш кӀезиг цахиларх кхетар а.

ЖамӀ: адамийн йукъара проблемаш йовзарехь зедалар хуьлу доьшуш волчунна, нохчийн литературин меттан таронех пайдаоьцуш, и проблемаш йийца а Ӏема.

Литературин говзаршна анализ йан хаар, уьш муьлхачу жанрийн тайпанех йу къасто хаар, литературин говзаран теманах а, идея а, гӀиллакхе пафосах кхета а, кхолла а, турпалхойн амалш билгалйаха, цъана йа масех говзарийн турпалш вовшашца дуьхьалхӀотто, тексташна йукъара цитатех а, нохчийн меттан суртхӀотторан гӀирсех а пайдаоьцуш, прозийн говзарийн йа церан дакъош схьадийца хаар, ладоьгӀначу а, йешначу а текстех лаьцначу хаттаршна жоп далар, тайп-тайпанчу аларийн барта монолог йан, диалог дӀайахьа, нохчийн литературин шена хета мах хадор, шен хетарг аргументашца дӀаала а, говзачу дашца барта а, тайп-тайпанчу жанрашкахь йозанца а, оздангаллех вуьззина квалифицированни дешархо кхиор,

цуйнгахь, хГуманан хьесап доккхуш, къамел дан Iамор, йешнарг йийцаре йечохь дакъалацар, шен йешаран мукъачу хенан план хIоттор.

ЖамI: доьшуш волчунна карадоьрзу литературин говзарийн анализ йар а, интерпретаци йар а, къамелаца и дIахIотто а, шена хетачунна аргументаци йан а, шениг чекхдаккха хаа а, ша йеша леринчу литературин го къасто а.

Тайп-тайпана этнокультурин ламасташ гойтуьйту литературин исбаьхьаллин говзарех кхетар Iамо кхиор; литературин говзарийн эпохаца йолу зIенех кхетар, цо шена чукъуьйлу оздангаллин мехаллаш билгалйахар, нохчийн а, оьрсийн а литературин, культурин синъоздангаллин мехаллашна тIаьхьа вазар/йазар а, Iамийнчу литературин говзаршна шениг (цкъацкъа) интерпретаци йар.

ЖамI: доьшуш верг Iема нохчийн литературин а, нохчийн матте гочийнчу а говзарех кхета.

Тайп-тайпана литературин жанрийн говзарш барта схьайийцарх кхетар а, Iамийнчу говзарийн тематикаца йозна сочиненеш а, изложенеш а йазйар, кхоллараллин цIеран белхаш а йаздар а, литературин а, культурин а теманашна рефераташ йазйар, говзаршкахь сюжетан элементаш, композици, исбаьхьаллин васташ кхуллуш долчу меттан гайтаран гIирсаш къастор а, говзаран идейн-исбаьхьаллин чулацам белларехь долчу церан маьIнех кхетар (филологин агIонхъара анализ йаран элементаш), литературин говзаран анализ йарехь литературоведчески терминологи йевзаш хилар, авторан позицех кхетар, Iилманан а, гIуллакхан а, публицистикин а литературех исбаьхьаллин литературин башхаллаш къасто Iамар, йешначун критически мах хадо а, анализ а говзалла кхоллар, литературин говзарехь гайтина дахаран исбаьхьаллин дуьненах кхетар.

ЖамI: доьшуш волчо карадерзадо, маьIна а доккхуш, диканиг къастош, йешар, текстах кхета, кхечу тайпанийн текстех къасто Iема, интеллектуальни ойла йарца йешаран хьокъехь хиллачу дуьххьарлера синхаамашка йухахьажар.

НОХЧИЙН ЛИТЕРАТУРИН ТЕМАТИКИН ПЛАНИРОВАНИ

5 КЛАСС (68 сахьт)

№ п/п	Программин дакъойн а, темийн а цѐраш	Сахьтийн барам			Тѐрахь	Гуллакхдаран коьрта тайпанаш	ЖамIдаран кеп.	Электронни дешаран ресурс.
		Разделан сахьташ	Талламан белхаш	Кхоллараллин белхаш				
Дакъа 1. Халкъан барта кхолларалла								
1.1.	<p>Нохчийн халкъан туйра «Кхо ваша»</p> <p>«Тамашийна олхазар».</p> <p>«Кхо ваша а, саьрмик».</p> <p>«Дьоьшуш хилла кIант.</p> <p>«Барзо Iахарца мохк кьовсар».</p> <p>Малые жанры фольклора: пословицы, загадки.</p> <p>Фольклоран кегий жанраш: кицанаш, хIетал-металш.</p> <p>Нохчийн халкъан туйранаш. Туйранаш кхаа тобане декъар: Iер-дахаран, тамашийна, дийнатех лаьцна туйранаш. Нохчийн халкъан туйра «Кхо ваша». Тамашийнчу туйранин элементаш. Iер-дахаран темица догIу туйра «Тамашена олхазар». Туйранан йукъараллин</p>	11	1	0	02.09.22	<p>Iаматан декъана лерина теоретикин статьян историкин-культурин информаци йеша, кхета, йийцаре йан. Кицанаш исбаьхьа деша. Аналитически къамелехь дакъалацар. Тайп-тайпана къамнийн кицанаш а, хIетал-металш а дуйхь-дуйхьалхIитторан анализ дIайахьар.</p> <p>Туйранаш исбаьхьа деша, цу хьокъехь, ролешка доькъуш а, царах кхета а. йухайийцаран тайп-тайпана кепаш карайерзо.</p> <p>Дашца болх бан а, цу хьокъехь, историкин-культурин коментари</p>	<p>Проект</p> <p>Йозанан таллар</p> <p>Барта хаттар</p>	<p>https://desharkho.ru/</p> <p>http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/</p> <p>https://ps95.ru/dikdosham/ru/</p>

<p>мукъамаш. Миска нах а, элан тайпанан нах а дуьхь-дуьхьалхИттор. «Борз а Iахар а» - дийнатех лаьцна туьйра. ХIокху тайпана туьйранашкахь персонажаш йукъахь цIейаххана персонаж цхьогал хуьлу.Цхьогал нохчийн туьйранашкахь шина агIор гойту. Цхьадолчу туьйранашкахь иза мекара, хIиллане экха, аьшпанча, хьесталург санна гахь а, ткъа кхечу туьйранашкахь - иза хьекъале, хIуманна кархдолуш тIах-аьлла дийнат ду. Ча а, Борз а, мелхо, - сонта, Iовдал, кIиллу ду. Дукхахьолахь, уьш цхьам-цхьамма Iехийна, кхерийна уьдуш йа дойбуш нисло. Лом а, ЦIоькьалом а туьйранашкахь уггаре нуьцкъала дийнаташ санна гойту, церан вастехь къаьста кьиза Iазапхо. Цара олалла до массо а дийнаташна тIехь. Дийнатех лаьцначу туьйранашкахь аллегири йалорца гойту адамийн кхачамбацарш. Цу меттигашкахь дийнатийн леларех пайдаььцу адамийн амалшкахь долу анташ, сиркхонаш Iорайохуш. Иштта йолчу говзаршкахь коьрта долчу декъана, юмор, ирони хуьлу.</p> <p>Литературин теори: фольклор, фантастикин элементаш, туьйранин поэтика (терминаш ца йалош), туьйра жанр санна, туьйранин тайпанаш, туьйранин композици, дустарш, йухааларш, дIадолор, чаккхе, туьйранин кульминаци, гипербола, эпитет, туьйранин варианталла.</p> <p>Классал арахьара дешар.</p>					<p>хIотто а. ЦхьаьнайогIучу тайп-тайпана къаьмнийн туьйранин, фольклоран, литературин туьйранин персонажийн васташ а, тематика а дуьхь-дуьхьалхIотто.</p>		
--	--	--	--	--	---	--	--

Дерриг:	11	1	0					
Дакъа 2. Нохчийн йаздархойн говзарш								
2.1.	<p>Литературин туьйранаш:</p> <p>Саидов Б. «Майра кІант Сулима» (дацдина). Хьанал кьинхьегам а, дикалла а, адамийн дахарехь оцу кхетамийн маьІна, хьолахойн саьхьаралла а, мекаралла а йемалйар. Туьйранехь йолчу догдикалла а, кьинхетам а, оздангалла а хастор. Мусаев М.«Цен маьхьси» Хьекьал мекараллел а, сонталлел а лакхара хилар тІечІагІдар. Нахана даьккхинчу оьрна чу ша вужу. Цунах терра долчу оьрсийн туьйранца уьйр. Туьйранехь йолу юмор.</p> <p>Гацаев С. «Чкьоьрдиг» (дацдина). Халкъан васта буха тІехь кхоьллина туьйра. Чкьоьрдигаца жоьра-бабин кьийсам -дахар дуьхьа кьийсам. Жоьра-бабин тІехь баьккхина толам а, шена тІехь баьккхинарг а.</p> <p>Исмаилов А. «Бирдолаг». Туьйранан философин маьІна. Туьйранехь цакхооран а, тешаме хиларан а тема. Туьйранан цхьайолчу персонажийн шех бІобулуш хиларан амал йемалйар. Сен ницкъ, майралла, догдикалла, оздангалла, цхьогаллан хІилла, бирдолагийн шалхалла. Дикано вуо эшор.</p>	9	1	0		<p>Дахарехь биначу тидамийн, Илманан-дешаран, исбаьхьаллин, Илманан-кхетаме йолу литература йешаран буха тІехь барта монологически аларш хІитто. Йешна йа ладоьГІна текст барта схьайийца, цу йукьахь дийцархочун йуьхь хуьйцуш а. Лингвистически теманаша йолчу диалогехь а (Іамийнчун барамехь), дахарехь биначу тидамийн буха тІехь йолчу диалогехь/ полилогехь а дакъалаца. Барта а, йозанехь а текстан тема а, коьрта ойла а билгалйаккха; текстан чулацамца догІу хаттарш хІитто а, царна жобпаш дала а. Йуьхьанцарчу текстан чулацаман анализ йан, йозанан кепехь ма-барра а, бацбина а иза бовзийта. Дахарехь а, книгаш йешарехь а зеделлачунна, чулацаман суьртана тІе а тевжаш, тайп-тайпана сочиненеш йазйар (цу йукьахь сочиненеш-миниатюрал а)</p>	<p>Йозанан таллар</p> <p>Барта хаттар</p> <p>Сочинени</p>	<p>https://desharkho.ru/</p> <p>http://ps95.ru/nohch iyn-tezaurus/</p> <p>https://ps95.ru/dikdo sham/ru/</p>

	Литературин теори: Литературин туьйра. Халкъан туьйранах литературин туьйра къастар, фантастикин элементаш, гипербола, эпитет, туьйранин вариантла, диалог, монолог, туьйранашкахь йолу оздангаллин кепаш Классал арахъара дешар.							
2.2	XX бешаран литература: Бадугев С. «Зайнди» (дийцар). Дийцарехь болу оздангаллин кхетамаш, дийцаран сюжет а, вастийн система а. Мамакаев М. «Баппа» (дийцар). Литературин теори: дийцаран жанр, сюжет, васт. Лаха-Невре I. Мамакаевн музей чу виртуальни экскурси йар. Мамакаев I. «Садаьржаш» (стихотворени). Сахилар гайтарехь йаздархочун говзалла. Сулаев М. «Ламанан хи» / « (стихотворени). Йаздархочун биографи. Жимачу а, боккхачу а Даймахке безам кхиор. Гайсултанов I. «Кегий йийсарш» («Александр Чеченский» цIе йолчу повеста йукъара кийсак). Теман шерийн трагеди. Нохчийн къоман исторически дадахнарг Сулейманов А. «Борз ю угIуш» / (стихотворени).	33	1	2		Поэтийн а, йаздархойн а биографин факташ йовзийтар. Байтийн а, прозин а текстах шовкъе вола/йола а, исбаьхъа йеша а. Йешначух шен йешаран йукъаметтиг гайта. Говзаран тема, проблематика, идейн- исбаьхъаллин чулацам билгалбаккха. Ламатан декъана лерина теоретикин статьян информаци йеша, кхета, иййцаре йан. Дашца болх бан. Барта йа йозанца хаттаршна жопаш дала (цитированех пайда а оьцуш.) Текстан анализ йеш коллективан диалогехь дакъалаца. Тайп-тайпана йухаййцаран кепаш карайерзо. Тематически герга йолу говзарш хIитто. Дашца болх бан, исбаьхъаллин гайтаран гIирсаш гучабаха. Текстехь коьрта дешнаш а, церан символически а, хIуманийн	Йозанан белхаш Барта хаттар Практически болх	https://desharkho.ru/ http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/ https://ps95.ru/dikdosham/ru/

<p>Олхазаран-Кюотара Сулейманов Ахьмадан музей чу виртуальни экскурси йар.</p> <p>Шегахь нехан гIуллакхе хьажаран гIиллакх а, догдикалла кхиор.</p> <p>Саракаев Х. «Баьпкан чкьуйриг» / (дийцар).</p> <p>Ялтин тIалам бан безаран ойла тIечIагIйар.</p> <p>Окуев Ш. «Лаьмнашкахь суьйре». «Лаьттан дай» цIе йолчу гулар йукьара)</p> <p>Даймахке а, Iаламе а безам кхиор. Поэтан исбаьхьаллин говзалла.</p> <p>Литературин теори: пейзаж, эпитет, аллитераци (гайтар кхиор).</p> <p>Ахмадов I. «Кьонахалла» / (дийцар).</p> <p>Кхиазочун амал дIахIоттар, ша шена тIехь толам.</p> <p>Арсанукаев Ш. «Баьпкан юьхк» / « (стихотворени).</p> <p>Вовшашца кьинхетаме хиларе кхайкхам, Iаламо лучунна а, адаман кьинхьегамна а тIалам бар,</p> <p>Кагерманов Д. «ДоттагIалла» / (дийцар).</p> <p>Бераллехь дуьйна кхетош-кхиор оьшуш хилар.</p> <p>Сатуев Хь. «Лаьмнийн кьоналла» (стихотворени). Iалам поэтан кхетамехь а, исбаьхьаллин гайтарехь а.</p> <p>Махмаев Ж. «Буьйсанан гIулчаш» / (дийцар).</p> <p>Беран синдуьне. Кхиазочун кхиарехь драматически момент а, мах боцу зедалар а.</p> <p>Амаев В.-Хь. «Малх чубаре хьобжура иза» (дийцар).</p>					<p>йукьара уьйраш а гучайаха. Iаматан гайтаран материалца болх бан.</p> <p>Прозин текстийн йоцца йухадийцар хIоттор. Дийцаран коьртачу турпалхочун вастан амалш билгалйаха.</p> <p>Байтийн тематически цхьаалла кьастор.</p> <p>Лирически говзаршкахь исбаьхьаллин гайтаран гIирсаш гучабахар (эпитет, синедерзор, дустар). Стихотворенин йуьхьанцара анализан йозанан белхаш кхочушбан. Стихотворенеш дагахь Iамо.</p> <p>Эпически говзар йухайийца (йоцца, ма-йарра, харжа а хоржуш). План хIотто.</p> <p>Сюжет а, тематикин шатайпаналла билгалйаккхар. Говзаран тема а, коьрта ойла а, коьрта конфликт а билгалйаккхар.</p>		
---	--	--	--	--	---	--	--

	<p>Диц ца лун шераш. Махкахдахаран сингаттаме суьрташ. Беран чохьарчу дуьненан гайтаран говзалла.</p> <p>Дикаев М. «Блаьстенан аматаш (стихотворени). Иаламан хазалла. Исбаьхьалла. Эстетика а, этика а (Иалам а, кьинхьегам а хастор). Литературин теори: дустар, эпитеташ, метафораш, пейзаж.</p> <p>Ахмадов М. «Ушурма волчохь, хьошалгIахь» (дийцар).</p> <p>Шайх Мансуран йуьхьшано нохчийн исторехь дIалоцу меттиг</p> <p>Турпалхочун синьобздангаллин амат.</p> <p>Кьинхетаман а, доглазаран а тема Iамна а, машарна а дуьхьалхIоттор.</p> <p>Берий обмарехула историн хиламаш йухаметтахIоттор.</p> <p>Говзаран самукъане дIадолор.</p> <p>Классал арахьара дешар.</p>							
2.3	<p>XXI бIешаран литература:</p> <p>Рашидов Ш. Стихотворени «Нана-Нохчийчоь» TIом дIабаьллачул тIаьхьа Нохчийчоь меттахIоттор. ГIаланаш, йарташ йухаметтахIоттор. Республикин бахархойн сирла йахьаш. Пекхуьу чкьор шен кьоман синмехаллашна марздар. Стихотворенин ритм синьайьаме хьал гайтаран гIирс санна.</p> <p>Бексултанов М. «Цакхетта хестор» (дийцар).</p>	7	1	0		<p>Барта йа йозанца хаттаршна жопаш дала (цитированех пайда а оьцуш.)</p> <p>Текстан анализ йеш коллективан диалогехь дакъалаца. Тайп-тайпана йухайийцаран кепаш карайерзо.</p> <p>Тематически герга йолу говзарш хIитто.</p> <p>Дашца болх бан, исбаьхьаллин гайтаран гIирсаш гучабаха. Текстехь коьрта дешнаш а, церан символически а, хIуманийн йукъара уьйраш а гучайаха.</p> <p>Iаматан гайтаран материалца болх бан.</p>	<p>Тестировани</p> <p>Барта хаттар</p> <p>Йозанан белхаш</p>	<p>https://desharkho.ru/</p> <p>http://ps95.ru/nohch iyn-tezaurus/</p> <p>https://ps95.ru/dikdo sham/ru/</p>

	<p>Галаман дуйне тАлам беш йукъаметтиг латторан хъашт. Хатуев I.-ХЪ. «Нохчийн мотт»/ (стихотворени). Адаман дахарехъ ненан меттан дешан, ненан меттан къамелан хазалла. Хандешан кепийн шорталла. Ритмикин а, рифмин а башхалла. Литературин теори: ритм, рифма. Мусаев С.М. «Хъайбанан чам»/ (дийцар). Депортацехъ нохчийн доьзалан халачу дахарх лаьцна дийцар. Бер доккха хилар. Берийн журнал «СтелаАад»: журналан специфика, жанраш, рубрика, тексташца болх бар. Классал араьхара дешар.</p>					<p>Прозин текстийн йоцца йухадийцар хЮттор. Дийцаран коьртачу турпалхочун вастан амалш билгалйаха. Байтийн тематически цхъаалла къастор. Лирически говзаршкахъ исбаьхьаллин гайтаран гИрсаш гучабахар (эпитет, синедерзор, дустар). Стихотворенин йуьхьанцара анализан йозанан белхаш кхочушбан. Стихотворенеш дагахъ Iамо. Эпически говзар йухайийца (йоцца, ма-йарра, харжа а хоржуш). План хЮтто. Сюжет а, тематикин шатайпаналла билгалйаккхар. Говзаран тема а, коьрта ойла а, коьрта конфликт а билгалйаккхар.</p>		
Дерриг:		49	3	2				
Даькьа 3. Кхечу къаьмнийн литература								
3.1.	М. Лермонтов «Кавказ» (гочийнарг Сулаев М.)	2	0	0		<p>Тема къастор. Лирически говзаршкахъ исбаьхьаллин гайтаран гИрсаш гучабахар (эпитет, синедерзор, дустар). Стихотворенин йуьхьанцара анализан йозанан белхаш кхочушбан. Стихотворенеш дагахъ Iамо.</p>	Барта хаттар	<p>https://desharkho.ru/ http://ps95.ru/nohch iyn-tezaurus/ https://ps95.ru/dikdo sham/ru/</p>
Дерриг:		2	0	0				
Даькьа 8. ЖамIдаран таллар								
8.1	Сочинени	2		2		Сочинени язйан	Йозанан болх	

8.2	Проект	2	2				Йозанан болх	
8.3	Контрольни болх /Тестиrovани/	1	2			Тестиrovани		
8.4	Шеран стандартизованни контрольни болх	1						
Дерриг:		6	4	2				
Программица сахътийн барам		68						

НОХЧИЙН ЛИТЕРАТУРИН ПОУРОЧНИ ПЛАНИРОВАНИ

5 класс

№ п/п	Урокан тема	Сахьтийн барам			Терахь	ЖамIдаран кеп.
		Сахьт	Талламан белхаш	Кхоллараллин белхаш		
Халкъан барта кхолларалла (11с. + 1с.)						
1.	Халкъан барта кхолларалла.	1	0	0		Барта хаттар
2.	Нохчийн халкъан туйра «Кхо ваша».	1	0	0		Йозанан таллар
3.	Нохчийн халкъан туйра «Кхо ваша» тIечIагIдар.	1	0	0		Барта хаттар
4.	Нохчийн халкъан туйра «Тамашийна олхазар».	1	0	0		Йозанан таллар
5.	Нохчийн халкъан туйра «Кхо ваша а, саьрмик».	1	0	0		Барта хаттар
6.	Нохчийн халкъан туйра «Добьшуш хилла кIант».	1	0	0		Йозанан таллар
7.	Нохчийн халкъан туйра «Добьшуш хилла кIант» тIечIагIдар.	1	0	0		Барта хаттар
8.	Нохчийн халкъан туйра «Барзо Iахарца мохк кьовсар»	1	0	0		Йозанан таллар
9.	Классал араьхьара дешар.	1	0	0		Барта хаттар
10.	Фольклоран кегий жанраш: кицанаш.	1	0	0		Йозанан таллар
11.	Фольклоран кегий жанраш: хIетал-металш.	1	0	0		Барта хаттар
12.	Проект	1	0	1		Проект
Нохчийн йаздархойн говзарш Литературин туйранаш (9 с.+1 с.)						
13.	Саидов Б. «Майра кIант Сулима».	1	0	0		Йозанан таллар

14.	Саидов Б. «Майра к1ант Сулима» (туьйра). Туьйранан турпалхой.	1	0	0		Барта хаттар
15.	Саидов Б. «Майра к1ант Сулима» (туьйра). Сулимин хьуьнарш.	1	0	0		Йозанан таллар
16.	Мусаев М. «Ц1ен маьхьси» – дийнатех лаьцна туьйра. Лобман ома.	1	0	0		Барта хаттар
17.	Мусаев М. «Ц1ен маьхьси» (туьйра). Бекхам.	1	0	0		Тестировани
18.	Гацаев С. «Чкьобрдиг» (туьйра). Коьрта турпалхо.	1	0	0		Барта хаттар
19.	Гацаев С. «Чкьобрдиг» туьйра. Чкьобрдиган толамаш.	1	0	0		Йозанан таллар
20.	Исмаилов А. «Бирдолаг». Туьйранан философин маьна.	1	0	0		Барта хаттар
21.	Классал араьхьара дешар.	1	0	0		Йозанан таллар
22.	Сочинени	1	0	1		Сочинени
XX бешаран литература (33 с.+3 с.)						
23.	Бадиев С.С. дахар, кхолларалла. «Зайнди» дийцар. Турпалхойн васташ.	1	0	0		Барта хаттар
24.	Бадиев С.С. «Зайнди» (дийцар). Коьрта маьна.	1	0	0		Йозанан таллар
25.	Мамакаев М.А. дахар, кхолларалла. «Баппа» (дийцар). Ши некьахо.	1	0	0		Барта хаттар
26.	Мамакаев М.А. «Баппа» дийцар. Нийсо харцонал толар.	1	0	0		Йозанан таллар
27.	Литературин теори: дийцаран жанр, сюжет, васт.	1	0	0		Тестировани
28.	Эхашеран тест	1	0	1		Тестировани

29.	Мамакаев I.Ш. дахар, кхолларалла. «Садаържаш» (стихотворени).	1	0	0		Барта хаттар
30.	I. Мамакаевн музей (виртуальни экскурси).	1	0	0		Йозанан таллар
31.	Сулаев M.A. дахар, кхолларалла. «Ламанан хи» (стихотворени).	1	0	0		Барта хаттар
32.	Гайсултанов I.Э. дахар, кхолларалла. «Кегий йийсарш» – повестан дакъа. Ши доттагI.	1	0	0		Йозанан таллар
33.	Гайсултанов I.Э. «Кегий йийсарш». Iалин кхоллам.	1	0	0		Барта хаттар
34.	Олхазаран-Кюотара Сулейманов Ахьмадан музей чу виртуальни экскурси йар.	1	0	0		Йозанан таллар
35.	Сулейманов Ахьмадан «Борз йу угIуш» (стихотворени).	1	0	0		Барта хаттар
36.	Саракаев Хь. «Баьпкан чкъуьйриг» (дийцар).	1	0	0		Йозанан таллар
37.	«Баьпкан чкъуьйриг» дийцарх лаьцна.	1	0	0		Йозанан таллар
38.	Проект	1	0	1		Проект
39.	Окуев Ш. «Лаьмнашкахь суьйре» (стихотворени). Литературин теори: пейзаж, эпитет, аллитераци (гайтар кхиор).	1	0	0		Йозанан таллар
40.	Классал араьхьара дешар.	1	0	0		Тестировани
41.	Ахмадов I. «Кьонахалла» / (дийцар).	1	0	0		Йозанан таллар
42.	Ахмадов I. «Кьонахалла» / (дийцар). Кхиазочун амал дIахIоттар, ша шена тIехь толам	1	0	0		Барта хаттар
43.	Дийцар, суртхIоттор, ойналар.	1	0	0		Йозанан таллар

44.	Арсанукаев Ш. «Баьпкан юьхк» (стихотворени).	1	0	0		Барта хаттар
45.	Кагерманов Д. «ДоттагIалла» (дийцар).	1	0	0		Йозанан таллар
46.	Кагерманов Д. «ДоттагIалла» / (дийцар).	1	0	0		Барта хаттар
47.	Сатуев Хь. «Лаьмнийн кьоналла» (стихотворени).	1	0	0		Йозанан таллар
48.	Махмаев Ж. «Буьйсанан гIулчаш» / (дийцар). Беран синдуьне.	1	0	0		Барта хаттар
49.	Махмаев Ж. «Буьйсанан гIулчаш» / (дийцар).	1	0	0		Йозанан таллар
50.	Амаев В.-Хь. «Малх чубаре хьобжура иза» (дийцар).	1	0	0		Барта хаттар
51.	Амаев В.-Хь. «Малх чубаре хьобжура иза» (дийцар). Беран чобхьарчу дуьненан гайтаран говзалла.	1	0	0		Йозанан таллар
52.	Дикаев М. «Баьстенан аматаш (стихотворени). Iаламан хазалла.	1	0	0		Барта хаттар
53.	Исбаьхьалла. Эстетика а, этика а	1	0	0		Йозанан таллар
54.	Литератури теори: дустар, эпитеташ, метафораш, пейзаж.	1	0	0		Тестировани
55.	Сочинени	1	0	1		Сочинени
56.	Ахмадов М. «Ушурма волчоь, хьошалгIахь» (дийцар).	1	0	0		Барта хаттар
57.	Ахмадов М. «Ушурма волчоь, хьошалгIахь» (дийцар).	1	0	0		Йозанан таллар
58.	Берийн журнал «СтелаIад»: журналан специфика, жанраш, рубрика, тексташца болх бар	1	0	0		Барта хаттар

XXI бешаран литература – (7 с.+1с.)						Йозанан таллар
59.	Рашидов Ш. стихотворени «Нана-Нохчийчоь».	1	0	0		Барта хаттар
60.	Бексултанов М. «Цакхетта хестор» (дийцар).	1	0	0		Барта хаттар
61.	Хатуев Абдул-Хьамидан “Аьрзунан илли” стихотворени	1	0	0		Йозанан таллар
62.	Хатуев I.-Хь. «Нохчийн мотт»/ (стихотворени).	1	0	0		Барта хаттар
63.	Мусаев С.М. «Хьайбанан чам»/ (дийцар).	1	0	0		Барта хаттар
64.	Мусаев С.М. «Хьайбанан чам»/ (дийцар).	1	0	0		Йозанан таллар
65.	Классал араьхара дешар.					Барта хаттар
66.	Шеран тест.	1	1	0		Тестиrowани
Кхечу къаьмнийн литература (2 с.)						
67.	М. Лермантов «Кавказ» (гойинарг Сулаев М.)	1	0	0		Барта хаттар
68.	М. Лермантов «Кавказ» (гойинарг Сулаев М.). Жамдаран урок	1	0	0		Йозанан таллар
ПРОГРАММИЦА САХЬТИЙН БАРАМ		68				

Хъехаран-методикин латтор

Дешархочунна

- 1.Эдилов С.Э. Нохчийн литература. 5-чу классана учебник-хрестомати. – Сольжа-Г1ала, 2018.
- 2.Эдилов С.Э. Нохчийн литература. Белхан тетрадь №№1,2., Сольжа-Г1ала. АО «ИПК «Грозненский рабочий»-2018 ш.
- 3.Мациев А.Г. Нохчийн-оьрсийн словарь. (Чеченско-русский словарь). – Грозный: ФГУП «ИПК «Грозненский рабочий», 2010. – 656 с.

Хъехархочунна

- 1.Арсанукаев А.М. Школехь исбаьхьаллин произведени таллар (Анализ художественного произведения в школе). – Грозный, 2018.
  - 2.Арсанукаев А. Нохчийн литература хъехаран методика (Методика преподавания чеченской литературы). – Грозный, 1987. – 188 с.
  - 3.Джамбеков О.А. «Халкъан барта кхолларалла. Дешаран пособи – Грозный, 2017.
  - 4.Эдилов С.Э. Методическое руководство к учебнику-хрестоматии по чеченской литературе для 5 класса. - АО «ИПК «Грозненский рабочий», 2018.
  - 5.Эдилов С. Э. Сочинени язйан 1амор. АО «ИПК «Грозненский рабочий», 2018. – 160 аг1о.
- Эдилов С.Э. 5-чу классехь нохчийн литература хъехар. Сольжа –Г1ала. АО «ИПК «Грозненский рабочий» - 2019.

Хаамийн-ресурсийн латтор

- 1.Нохчийн меттан лексикин-семантикин тезаурус (Лексико-семантический тезаурус чеченского языка)//URL: <http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus>
- 2.Образовательный портал «Чеченская электронная школа»
//URL:<https://desharkho.ru>
- 3.Чеченско-русский, русско-чеченский онлайн-словарь. Дикдошам //URL: <https://ps95.ru/dikdosham/ru>